

Тимчасова виставка

«БЕНКЕТ НА ПОРОЗІ ВІЧНОСТІ»

Дата проведення: 26 жовтня 2022 року - 12 лютого 2023 року

Підготовлена археологічним музеєм Познані

Куратори виставки:

Антоній Червінський (археологічний музей Познані)

Каміла Долата-Гош (археологічний музей Познані)

Томаш Тейнерт (Національний музей у Варшаві)

Переклад профінансовано організацією ЮНІСЕФ
за підтримки міста Познань

POZnań*

БЕНКЕТ НА ПОРОЗІ ВІЧНОСТІ

У стародавньому світі були поширені звичаї, що поєднували бенкет з культом мертвих. Зображення чоловіків і жінок на ложах під час підношення вина були зображені на єгипетських поховальних стелах, за часів перебування країни під владою Риму. Ці пам'ятки, разом із вівтарем та античним посудом із колекцій Національного музею Варшави та Національного музею Познані, є серцем виставки, яку ми підготували для вас у палаці Гурків. Артефакти супроводжуються матеріалами, які демонструють турботу стародавніх мешканців Середземноморського басейну про своїх близьких, щоб вони могли вічно бенкетувати у загробному світі. Відвідавши нашу виставку, ви зможете ознайомитися з проблемою синкретизму – поєднанням ідей та елементів різних релігій. Цю проблему відображено у мистецтві, залишеному жителями країни Нілу після себе, вона спонукає дослідників до міркувань над релігійним світоглядом єгиптян протягом століть після завоювання цих земель Олександром Македонським.

«Деякі істоти відходять, гинуть, інші займають їх місце і живуть. Тож зробіть свій день щасливим

і нехай вас це не стомлює, бо там скарбів не забере, бо звіди не повертаються...»

«Пісня арфіста»

БЕНКЕТ У СТАРОДАВНІ ЧАСИ

Бенкет – це урочистий захід, на якому їдять різноманітні страви. Це не випадковий прийом їжі наприкінці дня, а добре спланована та підготовлена світська зустріч, під час якої нічого не може забракнути (як для тіла, так і для духу). Бенкети були привілеєм для меншої та заможнішої частини суспільства. Переважна більшість людей не мала на це ні часу, ні коштів, ні можливості. Ідилічне бачення посмертного життя (зокрема, вічного бенкету за пишно накритим столом) було і є підсвідомим бажанням кожної людини, тому мотив бенкету часто з'являвся у поховальному контексті.

Стародавні жителі родючих земель Нілу зазвичай їли тричі на день, роблячи акцент на ситний сніданок і поживну вечерю. Вечорами, коли ставало прохолодно і з'являлося більше часу для відпочинку та розваг, влаштовувалися бенкети. На пишних бенкетах були присутні багатії. Менш заможна частина єгипетського суспільства могла брати участь у державних святах, оскільки єгипетський календар містив багато національних та релігійних свят.

На єгипетський бенкет запрошували гостей обох статей. На відміну від своїх грецьких і римських колег, єгипетські жінки користувалися великою свободою, привілеями та повагою. Вони самі вирішували питання про своє майно, шлюб і могли виконувати різні функції у суспільному та релігійному житті. Нарівні з чоловіками вони брали активну участь у світських заходах, не цуралися алкоголю та інших задовольень.

Основу харчування над Нілом становили зерно (ячмінь і пшениця двозернянка), з яких у десятки способів готували хліб і пиво для повсякденного споживання (різновид густого напою з невеликим вмістом алкоголю). На жаль, рецептів більш вишуканих страв не збереглося. Все, що ми знаємо про давньоєгипетську кухню базується на іконографічному аналізі та археологічних дослідженнях.

Сцени бенкету, які часто зустрічалися в гробницях заможних єгиптян, мали магичним чином забезпечити померлому та його родині постійний доступ до широкого асортименту харчових продуктів, навіть якщо вони рідко були на столі за життя. Готуючись до вічного життя у підземному

світі, єгиптяни розраховували на задоволення, яке вони відчували за життя, і гостини, безсумнівно, були його великою частиною.

Процес приготування бенкету в Елладі був досить формалізований. Зазвичай він складався з офіційної вечері, за якою слідував симпосій, що буквально означає «випивати разом». Слід підкреслити, що це була світська зустріч, призначена лише для чоловіків, як правило, з однієї соціальної групи. Якщо серед бенкетуючих допускалися жінки, то тільки слуги і гетери. У репрезентативній частині будинку знаходились лежанки під назвою кліни (в однині - клін), три кліни складали у форму підкови, створюючи зручний трикліній. Грецький бенкетувальник учтував у положенні лежачи, спираючись на лівий лікоть, тягнучись до закусок правою рукою або тримаючи в руках кілік з вином. Така поза мала підкреслювати розслаблений характер зустрічі та, зокрема, сприяти кращому травленню під час тривалого застілля.

Грецький бенкет мав свого ведучого - симпозіарха, який стежив за порядком заходу, піклувався про підбір розваг і навіть ухвалював рішення про вміст алкоголю у напоях (вино зазвичай змішувалося з водою у різних пропорціях). Важливим елементом грецького свята було підношення на честь Діоніса, під час якого вшановували бога і піднімали тост за нього. Таке узливання могло тривати «до останнього гостя».

Стародавні римляни також зазвичай їли тричі на день. Перші два прийоми їжі були швидкими та легкими. Вони не дуже звертали увагу на місце споживання, часто їли на т. зв. місті, дегустуючи фірмові страви у місцевих закладах швидкого харчування. Кульмінацією дня ставав післяобідній прийом їжі – вечеря (лат. – *cena*). Римська аристократія часто влаштовувала бенкети, які були важливою суспільною подією.

Жителі Римської імперії, як і стародавні греки, бенкетували у положенні лежачи, тому що їсти стоячи вважалося верхом нетактовності й неповаги до господаря. Товариство на римському бенкеті було неоднорідним. Право на участь у бенкетах жінок, вільних громадянок розвивалось протягом століть. Зрештою вони, як і чоловіки, відпочивали на ложах, користуючись усіма перевагами зустрічі.

Перебіг кулінарної частини римського бенкету чудово відображає вислів «Ab ovo usque ad mala» (від яєць до яблук). Бенкет починався з невеликих легких закусок, а закінчувався десертами. Все приправлялось спеціями і соусами (не можна не згадати про гарум, насичений ароматний соус із ферментованої риби). Римські бенкети славилися своєю пишністю та вишуканістю. Чим дивніший був склад страв та незвичайніші поєднання інгредієнтів, тим було краще. Їжа мала бути не тільки смачною, але, перш за все, справляти враження своїм зовнішнім виглядом або способом подачі. Римляни, за грецьким прикладом, змішували вино з водою. Бенкет міг тривати дуже довго і іноді закінчувався зі сходом сонця. Учта також була сильно просякнута алкоголем, хоча й споживали його з різним ступенем інтенсивності.

РЕЛІГІЙНИЙ СИНКРЕТИЗМ

Синкретизм, у перекладі з грецької «зв'язок», — це поняття, що означає злиття різних, часто розбіжних і суперечливих поглядів. Стосовно релігії це означає дотримання вірувань, які у певних елементах частково або повністю суперечать один одному. Внаслідок синкретизму відбувається змішування релігійних традицій різних народів і конфесій, включення чужих богів до власного пантеону, а також поява нових божеств, що поєднували риси різних богів з існуючих міфологій. Створення синкретичних божеств відбувалося скрізь, де соціальні зміни призводили до змішування культур і релігійних традицій. Однією з таких областей був Стародавній Єгипет.

Прояви синкретизму знайшли своє відображення у мистецтві, стели з Ком Абу Білло є найкращим тому прикладом. Їх іконографія поєднує багато взаємопроникних елементів, характерних для єгипетського та елліністичного мистецтва. І костюм, і зовнішній вигляд зображених на них фігур витримані в елліністичному стилі. Ритуали, які проводились з померлим, також мають грецьке походження. У той же час багато декоративних елементів несуть в собі безліч відсилань до єгипетської культури і релігії. Мотиви, характерні для похоронного мистецтва Єгипту, дуже часто з'являються на стелах з Ком Абу Білло, що яскраво свідчить

про стійкість єгипетської культури в умовах численних соціальних і культурних змін.

ЦВИНТАР в КОМ АБУ БІЛЛО (гр. *Terenouthis*)

Цвинтар виявлено у Нижньому Єгипті, в центральній-західній частині дельти Нілу. Його розміщено на підвищенні, пологі схили схилялися на південь і схід, а його західна околиця межувала з більш високим плато Лівійської пустелі. Сусіднє до цвинтаря місто відіграло особливо важливу роль у греко-римський період (IV ст. до н. е. - IV ст. н. е.), коли воно було важливим центром торгівлі сіллю та содою, розташованим на шляху, що веде від Ваді Натрун до Дельти.

Людські останки, знайдені на цвинтарі, походять переважно з цього періоду, тому тіла померлих клали не в труни (як це було раніше), а прямо на землю. Останки розміщували по осі схід-захід, голову повертали на захід. Очні яблука замінювали скляними кульками, а на тіло в ряд клали монети. Тіла померлих були покриті шаром штукатурки, яка мала чорно-червоний колір. Багатші поховання додатково прикрашали золотою фольгою складної форми.

Виготовлені з висушеної цегли наземні гробниці були побудовані таким чином, що викликають у дослідників асоціації з давньоєгипетською концепцією триподілу Всесвіту. Згідно з цим припущенням, склепіння гробниці відносилось до неба, нижня частина наземної споруди — до поверхні землі, а фундамент гробниці — до підземного світу. Поховальні стели розміщувалися у східній ніші, що знаходилась у верхній частині надбудови гробниці – «космічній зоні», яку населяли боги.

Навпроти східної стіни гробниці щодня народжувалося сонце. Стела, при розміщенні у ніші гробниці, ставала космічними воротами, що ведуть на захід. Протягом дня померлий здійснював сонячну подорож по небу, яку закінчував на західному кінці горизонту, знову потрапляючи до порталу у підземний світ.

Під час розкопок, проведених у 1930-х роках (експедиція Мічиганського університету) та у 1955-1976 роках (Департамент старожитностей Єгипту), тут виявлено понад чотириста надгробків з вапняку.

ПАРЕНТАЛІЇ (лат. dies parentales)

Паренталіями називались дні, присвячені душам померлих предків - манів, які також були божествами-захисниками. Ці свята починалися з офіційної процесії весталок (жриць) до могили Тарпеї у лютневій іді (середина місяця), тобто 13 лютого, о 6 годині ранку, і закінчувалися 21 лютого *Фералією* (за Овідієм) або 22 лютого *Калістією* (за Яном Лідосом). У той час храми були закриті, шлюби заборонені, а судді не носили своїх інсигній (предмети влади). Свята мали приватний характер. Родини проводили процесії до могил близьких, де здійснювалися обряди. Місця поховання прикрашали квітами та робили підношення з води, вина, молока, меду, олії та жертвовної крові. Крім того, померлих офіційно вітали словами: *Salve, sancte parens!* (*Радуйся, святий батько!*), з ними ділили їжу і просили їхньої ласки.

Під час *Фералії*, публічному закінченні Паренталії, на могилах робили підношення у вигляді вінків, розсипаного зерна та фіалок, а також змоченого у вині хліба.

Під час *Калістії* члени сім'ї возз'єднувалися з мертвими після того, як вони виконали свої обов'язки щодо предків. Це був веселий бенкет на честь добрих душ померлих членів родини (*Ларес*). Під час бенкету мала панувати загальна згода, а всі суперечки вирішувалися.

АНУБІС

був одним із найважливіших божеств у єгипетських похоронних звичаях. Йому приписується винайдення способу сушіння людських тіл, для їх захисту від гниття. Без його втручання мертві не могли б почати своє перетворення на безсмертних істот. Будучи царем єгипетських «міст мертвих», Анубіс відповідав за всі аспекти муміфікації. Він провів мертвих

у підземний світ, відкриваючи перед ними ворота, які охороняли чудовиська, щоб безпечно провести до бога Осіріса.

В ілюстраціях до «Книги мертвих» Анубіс часто фігурує як один з учасників суду над покійним, під час якого здійснювався процес зважування його душі. Саме цей бог відповідав за справедливий перебіг церемонії.

Про його важливу роль у віруваннях місцевих жителів свідчать зображення на понад ста стелах з Ком Абу Білло. В основному його зображено у вигляді невеликої тварини з родини собакоподібних, схожої на шакала, що живе у Єгипті (*Canis aureus lupaster*).

На деяких стелах видно, що шакал не був частиною оригінального рельєфу, а видряпаний на вільному місці. Очевидно, ці тварини були додані пізніше іншим майстром або особою, яка замовила надгробок. Це говорить про переконання місцевих жителів у тому, що зображення символу Анубіса доречне і навіть необхідне на надгробку. Це також вказує на те, що це не просто декоративний елемент, який був бездумно скопійований, а важливий символ, значення якого все ще було живе у свідомості жителів Ком Абу Білло.

ГОР

був сином Осіріса та Ісіди та одним із найважливіших божеств єгипетського пантеону. Він був покровителем єгипетської монархії, богом неба і війни, відповідальним за порядок у світі. Він представляв те, що впорядковано у Всесвіті, на противагу його хаотичним елементам. Вже перші царі Єгипту сприймалися як божественні Гори, а в греко-римський період цьому богу почали приписувати всі міфічні та магічні аспекти царювання.

Під цією назвою існує багато форм божества, які розглядаються дослідниками як окремі сутності. Усі вони були представлені у вигляді сокола, схожого на хижих птахів Єгипту: сапсана (*Falco peregrinus*), гірського сокола (*Falco biarmicus*) або людини з головою сокола.

У вигляді сокола Гор зображувався на стелах з Ком Абу Білло набагато рідше ніж шакал, але завжди у його супроводі. На деяких стелах вирізьблено подвійну корону Верхнього і Нижнього Єгипту (гр. ψχευτ) - це згадка про роль Гора як захисника єгипетської монархії.

Жодне із зображень Гора у вигляді сокола на стелах Ком Абу Білло не виглядає недбало чи зробленим по-аматорському. Ретельність, з якою було зроблено більшість його зображень, а також наявність божественних атрибутів свідчать про те, що цей символ все ще був тісно пов'язаний з богом Гором у римський період і залишався важливим для місцевого населення.

ПОМИНАЛЬНА УЧТА

Поминальна учта— дуже популярний мотив, що з'являється в мистецтві багатьох регіонів античного світу. Зображення покійного, який сидить перед столом для приношень із їжею, на єгипетських артефактах з'являються вже у мистецтві Стародавнього царства. Починаючи з періоду Птолемеїв (з IV ст. до н. е.) єгипетські зображення учт стають схожими на грецькі (наприклад одяг зображених фігур, а також їх положення на ложі), але залишалися формалістичними, а спосіб стилізації людського тіла був характерним для канону єгипетського мистецтва. У правій руці напівлежачі на ложі фігури тримали посудину з напоєм. Іноді посудина нахилена, що свідчить про їх зображення під час піднесення напою.

Жителі Стародавнього Єгипту, можливо, ставилися до такого виду вистави як до способу забезпечення померлого нескінченним джерелом їжі та радості. Презентація поминальної учти на стелах з Ком Абу Білло може бути пов'язана з наданням нового символічного значення звичаю, який сягає щонайменше елліністичного періоду і, можливо, також був присутній у більш ранні періоди.

Його присутність у Єгипті підтверджується відкриттям так званих елліністичних могил у Марині-ель-Аламейн, т.зв. «похоронні будинки» з характерними ложами для проведення учт (англ. - kline).

ДАРИ ДЛЯ МЕРТВИХ В ЄГИПТІ ЗА ЧАСІВ ФАРАОНІВ

Традиція підносити їжу померлому бере свій початок у додинастичному періоді Єгипту (до 3000 р. до н.е.). У могилах того періоду знайдено залишки глечиків і тарілок, на яких залишали дари для померлого. Підношення складалось з яловичини, птиці, фруктів, овочів, солодоців і пива. У більш пізні періоди дари (у вигляді їжі або її зображення) були розміщені в нішах мурованих могил, а потім перед т. зв. «сліпими воротами».

Сліпі ворота - це кам'яна стела у вигляді дверей, розміщена у зовнішній стіні гробниці або в жертівній каплиці, безпосередньо біля тунелю до поховальної камери, над місцем, де знаходився саркофаг. Вони символічно пов'язували дійсне місце спочинку померлого з місцем, де йому приносили жертви. Також вони були покриті написами, що містили формулу жертвоприношення, імена та титули покійного, іноді доповнювались подробицями про його життя. У верхній частині вони прикрашались зображенням померлого, що сидить за столом приношень. Також вони мали «комунікаційну» функцію — були магичним проходом для душі людини, що спочиває у гробниці, дозволяючи їй перейти у світ живих і спожити жертви, принесені у каплиці для його *ка*. У давньоєгипетській традиції дари були необхідною умовою існування після смерті.

ДАРИ ДЛЯ ПОМЕРЛИХ У РИМСЬКИЙ ПЕРІОД

У римський період підношення клали перед надгробною стелою із зображенням померлого, на майданчику перед символічним входом до гробниці. Наявність стели із зображенням померлого на порозі вічності робила фронтальну частину гробниці місцем зустрічей, перехідною зоною між верхнім і нижнім світами, де могли зустрічатися живі й мертві. Фігура померлого, зображена на надгробку, могла виконувати роль «ліхтаря», показуючи мандрівній душі (*ба*) шлях до іншого світу.

На численних стелах з Ком Абу Білло фігури стоять біля невеликого вівтаря. Їх зображували під час жертвоприношення вина, яке виконували шляхом виливання вмісту посудини на верхню частину вівтаря.

Це був популярний мотив у грецькому та римському мистецтві. Під час греко-римського періоду в Єгипті споживання і попит на вино різко зросли. У династичний період це був напій призначений для богів і аристократії, але протягом століть після завоювання країни Олександром Македонським, на кулінарні смаки місцевого населення вплинула винолюбна елліністична культура.

Такі типи алтарів також використовувалися для жертвоприношень, шляхом спалення над ними пахощів. У віруваннях стародавніх греків і римлян, потік диму від палаючого ладану, що піднімався в небо, був способом спілкування з богами, а також дозволяв їм «наситити» їх таким чином.

БЕНКЕТНЕ ПРИЛАДДЯ

Під ложами фігур, зображених на барельєфах стел гробниці Ком Абу Білло, є певний набір елементів, який трактують як бенкетне приладдя. Цими елементами були:

ЖМУТИКИ РОСЛИН - схематичне зображення злаків або квітів

АМФОРА - на підставці, іноді оснащена черпаком

СТОЛИК - сервірований глечиком і двома чашками

Коли на зображеному ложі спочивало кілька людей, майстру надавалося більше простору до заповнення, він додавав до композиції додаткові жмутики або зображував під ложем шакала (зазвичай він зображувався у верхній частині стели). Іноді серед приладдя розміщували невеликі зображення людських фігурок — слуг, що черпають напій з амфори. Їхня присутність могла мати подібне значення до *ушебті* - фігурок, покладених до єгипетських могил, які родичі дарували покійному для служби на тому світі.

Цікавим є й розміщенням черпака. Якщо амфора висікалась з правого боку столику, майстр зображав посудину без черпака. Якщо ж стіл знаходився праворуч, амфора завжди була оснащена черпаком. Цей зв'язок спонукає дослідників припустити, що розташування столу й амфори серед бенкетного начиння могло бути чимось на кшталт візитівки окремих ремісничих майстерень.

ОРАНТИ

Підняті вгору, зігнуті в ліктях руки із долонями спрямованими вперед були популярною молитовною позицією у Стародавньому Єгипті. У династичний період фігуру зображували у профіль, обличчям вона сягала до божества, до якого зверталася молитва. Фігури, зображені з піднятими руками на стелах Ком Абу Білло, показані з передньої сторони.

Оранти, зображені на стелах, одягнені в іонічні хітони зі складками, позначеними поперечними лініями. Поверх силуетів деяких померлих була вигравірувана лінія. Спосіб її обробки свідчить про те, що вона мала представляти собою смужку тканини з бахромою. Такі пояси можна інтерпретувати як шарфи або хустки, які носять на голові жінки у жалобі. Чоловічі фігури, що носять цей елемент одягу, нагадують твори мистецтва Стародавнього Риму, де священики і люди, що приносять жертви, завжди зображувалися з покритою головою.

У Стародавній Греції та Римі оранти на барельєфах часто з'являлися на вотивних пам'ятниках, які мали на меті показати засновника стели з подякою богу. З'являлися вони і на стелах римських, де виконували схожу функцію - зображували померлого за життя, дякуючи богам.

Дослідники відзначають подібність піднятих рук до єгипетського ієрогліфічного символу *ка*. У єгипетській теології це неперекладене буквально поняття, яке визначає аспект людської особистості. Воно вважається носієм творчих і життєдайних сил, символом безупинної життєвої енергії, що передається з покоління в покоління. Вона виникає при народженні людини і після її смерті продовжує існувати в потойбічному світі.

Померлі з Ком Абу Білло зображені на стелах як оранти під час виконання культових дій - ритуалу, який у даному випадку є молитвою подяки.

ЧОВЕН

Наявність човнів на похоронних стелах Ком Абу Білло можна інтерпретувати як давньоєгипетську традицію. Одна з найдавніших єгипетських доктрин про загробне життя розповідає про посмертну подорож на сонячній баржі. Відповідно до єгипетської релігії, на східному горизонті знаходився космічний портал, з якого померлі щодня виходили на борту човна. Протягом дня він здійснив подорож по небу, яка закінчувалась на західному кінці горизонту, де померлий знову потрапляв до порталу в підземний світ. За єгипетською традицією сонячну баржу очолював керманіч Осіріса Герфгаф. Оскільки Земля мертвих була на заході, багато єгипетських міст на східному березі Нілу розміщували свої кладовища на протилежному березі річки, як це було у Ком Абу Білло. Таким чином, свою останню подорож мешканці здійснювали на борту човна.

Зображення човна на поховальній стелі у деяких випадках може означати професію померлого. Тому люди, зображені на стелах, могли бути моряками або рибалками. Човен також міг бути символом пам'яті про померлого, який потонув у річці або в морі. Розташування пам'ятки на Нілі свідчить про те, що життя і смерть жителів Ком Абу Білло були пов'язані з цією великою річкою.

